
France Kresal

Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije*

V obdobju stare Jugoslavije se je po popisu industrije iz leta 1938 razvilo okrog 4257 industrijskih obratov. Od tega števila je bilo samo okrog 1831 obratov še pred nastankom stare Jugoslavije, vsi ostali so se razvili šele v novi državi. Industrija je imela okrog 300 613 delovnih mest, osnovni kapital pa je znašal okrog 12,254 milijarde dinarjev, bolj značilno pa je, da je bilo v starih podjetjih angažirano 63 % vsega kapitala; tujega in pretežno tujega kapitala je bilo 34,8 %. Pomembnejša je bila koncentracija kapitala; tuj kapital je bil koncentriran v manjšem številu velikih in največjih industrijskih podjetij, domač pa je bil razdrobljen.¹

Od tujega kapitala je bil najpomembnejši francoski in angleški, medtem ko je avstrijski, češkoslovaški in madžarski za velik del novonastale države postal tuj šele po letu 1918, prej ga moramo glede na državni okvir šteti za domačega, razen v nekdanji kraljevini Srbiji in Črni gori, kjer pa za razvoj industrije ni bil pomemben.

Avstrijski kapital v Jugoslaviji je zanimivo obravnavati z dveh vidikov, in sicer razvoj kapitala, ki je bil investiran v stari industriji, in kapital, ki je sodeloval v razvoju nove industrije z nastankom po letu 1918 pa do leta 1938. Po razpadu Avstro-Ogrske in nastanku stare Jugoslavije in drugih nasledstvenih držav so nove državne meje ustvarile drugačen gospodarski prostor in nove socialne razmere. Namesto industrijsko razvitega in nerazvitega dela države sta nastali industrijsko razviti državi Avstrija in Češkoslovaška ter industrijsko nerazvita Jugoslavija. Pomanjkanje industrije in industrijskih izdelkov je bil problem v Jugoslaviji, predimenzioniranje industrije pa problem Avstrije in Češkoslovaške. Zlasti značilno je bilo to na področju tekstilne industrije. V prvih letih po vojni je bilo tekstilno blago najvažnejši uvozni artikel, ki je obsegal 80 % vsega jugoslovanskega uvoza.² Takim razmeram je sledil kapital

* Referat na 2. zasedanju avstrijsko-jugoslovanske zgodovinske komisije 26. do 28. novembra 1984 na Otočcu.

¹ Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije sa adresarom industriskih preduzeća. Beograd 1941, izdanje ministarstva trgovine i industrije.

² AJ, Beograd, centrala industrijskih korporacij, fasc. 57, referat dr. Cvetka Gregoriča o uvozu tekstilnega blaga in surovin za leta 1925 do 1937; za leta 1919 do 1925

tako, da so v prvem obdobju širili stare obrate, večali zmogljivosti in asortiment izdelkov, pošiljali del strojne opreme ali pa cele tovarniške obrate iz matičnih tovarn v Avstriji in tako reševali tudi svojo predimenzioniranost. Jugoslavija je s svojo carinsko in davčno politiko tak razvoj omogočala in celo podpirala. Dopuščala je brezcarinski uvoz rabljenih strojev in opreme na eni strani ter zaposlovanje tujih tehničnih strokovnjakov in vodilnega osebja na drugi strani. Carinske dajatve so bile bolj dohodek državnega proračuna, kot sredstvo zaščite domače industrije. Posledica takšnih ukrepov je bilo povečanje uvoza in zmanjšanje izvoza. Negativna plačilna bilanca, ki je temu sledila, je začela ovirati nadaljnji razvoj zunanje trgovine. Omeniti je treba, da je Jugoslavija v prvem obdobju ovirala izvoz hrane v Avstrijo. Trgovinskih sporazumov, ki bi omogočali urejanje jugoslovanske zunanje trgovine s posameznimi državami, ni bilo, zlasti ne z Avstrijo, ker so do leta 1925 obstajali samo trgovinski sporazumi nekdanje kraljevine Srbije, ki so zdaj veljali za vso novo državo. Zato je vsa zunanja trgovina z Avstrijo in drugimi državami, s katerimi Jugoslavija ni imela trgovinskih sporazumov, slonela samo na menjalno-trgovskih aranžmajih. Multilateralne trgovske aranžmaje pa je onemogočala splošna denarna nestabilnost povojne dobe. Zamenjava denarja, uvedba enotne dinarske veljave, uravnoteženje državnega proračuna leta 1923, konec padanja vrednosti dinarja in stabilizacija kupne moči je bila dosežena leta 1925.³ Stabilnost dinarja je omogočila izrabo vseh investicijskih možnosti, ki so bile začete še prej v dobi inflacije in splošnega pomanjkanja blaga na tržišču. Dokončne carinske tarife pa naj bi bile osnova za sklepanje rednih trgovskih sporazumov, hkrati pa bi omogočale ustvarjati na našem tržišču take razmere, ki bi privabljele in stimulirale tudi angažiranje tujega kapitala. Temu se je odzval v veliki meri tudi avstrijski kapital v drugi fazi industrializacije Jugoslavije.

Tako je Jugoslavija 20. junija 1925 uvedla nove carinske stopnje, po katerih je bila skoraj pri vseh industrijskih izdelkih carinska tarifa močno dvignjena. Postavljena je bila tako visoko, da je v celoti bistveno niso več spreminjali.⁴

V okviru teh carinskih postavk je Jugoslavija po letu 1925 sklepala trgovinske sporazume z vsemi državami, s katerimi je imela večje trgovinske stike, tudi z Avstrijo. Trgovinska pogodba z Avstrijo je bila podpisana že 3. septembra 1925 na Dunaju. Ratificirani pogodbi sta državi izmenjali 12. avgusta 1926. Trgovinski sporazum je sprejela Uzunovičeva vlada 11. maja 1926.⁵

in za 1938 so podatki iz *Compass*, Wien 1941, str. 2293 sl.; podatki o tekstilnem uvozu za leta od 1920 do 1923 so bili objavljeni tudi v zborniku *Privredni almanah jugoslovenskog Lloydja*, glava V, str. 49, 52 (Joso Lakatoš, *Tekstilna industrija*).

³ Vrednost dinarja je od marca 1919, ko je njegov tečaj na borzi v Zürichu znašal 66,67, šv. fr. za 100 din, padala vse do marca 1923, ko je njegov tečaj znašal 5,26 šv. fr. za 100 din. Od leta 1923 do septembra 1925 je vrednost dinarja naraščala in se septembra 1925 stabilizirala pri vrednosti 9,20 šv. fr. za 100 dinarjev. Glej *Privredni almanah*, glava IX, str. 40.

⁴ Predlog zakona o splošni carinski tarifi z dne 20. junija 1925; Ur. l., leto VII, št. 73, z dne 4. avgusta 1925, str. 457—489; Sl. N. z dne 20. junija 1925, leto XXVIII, št. 136; prim. dr. Vladimir Murko, *Državne in samoupravne finance v dravski banovini v letih 1918—1938*, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 477.

⁵ Ur. l., leto VIII, št. 89 z dne 30. septembra 1926, str. 617—635; Sl. N., z dne 21. avgusta 1926, leto LI, št. 188.

Trgovinski sporazumi so imeli velik vpliv tudi na jugoslovansko carinsko politiko. Večino minimalnih carinskih tarif so pogodbeno vezali in jih Jugoslavija ni smela več spreminjati, mnoge carinske postavke so tudi močno znižali. Carinske ugodnosti, ki jih je po sporazumu dosegla ena država, so nato obvezno veljale tudi za vse države, ki so pozneje sklenile sporazum in dosegle status največjih ugodnosti. Tako so bile carinske tarife iz leta 1925, ki so povprečno znašale okrog 30 % vrednosti uvoznega blaga, v poznejših letih s trgovinskimi sporazumi znižane na okrog 20 %; predvsem pa so s sporazumi znižale tiste carinske postavke, za katere so bile države pogodbenice najbolj zainteresirane in zaradi katerih bi bila njihova konkurenčnost najbolj prizadeta.

Carinske stopnje, ki so bile pogodbeno vezane in izenačene za vse države pogodbenice, često niso bile zmožne zaščititi domače proizvodnje pred tujo konkurenco zaradi nekaterih izredno nizkih uvoznih cen. Tam, kjer bi lahko carinska zaščita ščitila domačo proizvodnjo pred angleško konkurenco, je ni mogla pred avstrijsko ali italijansko.

Trgovinska pogodba med republiko Avstrijo in kraljevino SHS je dajala državam status največjih ugodnosti, da bi razvili medsebojne trgovinske odnose. Carinske tarife so bile pogodbeno določene in medsebojno vezane ter so bile ugodnejše od carin po splošni carinski tarifi. Na jugoslovanski strani je bilo pogodbeno vezanih 26,7 % carinskih postavk splošne tarife, na avstrijski strani pa samo 7,7 %. Na jugoslovanski strani so bile carinske ugodnosti predvsem za tekstilne izdelke in polizdelke; za izdelke metalurške, kovinske in strojne industrije; za izdelke lesne, kemične in živilske industrije. Na avstrijski strani pa so bile carinske ugodnosti predvsem za uvoz sadja in zelenjave, krompirja, hmelja, živine, mesa in mesnih izdelkov, vina in žganih pijač, prost uvoz strojil in neobdelanega perjenega lesa, znižane carine za uvoz drobnih lesenih polizdelkov in izdelkov domače obrti, za žebelje in žičnike, nekatere kisline, kalijeve in kalcijeve spojine in druge izdelke kemične industrije.

Istočasno je bil sklenjen sporazum o zatiranju živalskih kužnih boleznih in o paši, sporazum o ureditvi obmejnega prometa in o določitvi obmejnega območja; sklenjen je bil sporazum o cestah, poteh, mostovih, ladjarstvu in splavarstvu v obmejnem pasu; sporazum o regulaciji Mure, o ribolovu v obmejnih vodah, sporazum o izkoriščanju vodnih sil v obmejnem pasu in sporazum o turističnem prometu v obmejnem pasu.⁶

Trgovinski sporazum so v nadaljnjih letih dopolnjevali glede na potrebe razvoja trgovinske menjave. Avstrijski podjetniki so se prilagajali razmeram na jugoslovanskem tržišču in izvažali industrijske izdelke ali vlagali svoj kapital v izgradnjo jugoslovanske industrije, če je bilo to donosnejše.

Kakšna naj bi bila usoda tujega kapitala na jugoslovanskih tleh ob ustanovitvi nove države, ni bilo takoj rešeno z nobeno uredbo. Drugače je bilo s premoženjem tako imenovanih sovražnih držav, za katere je minister za trgovino in industrijo 30. aprila 1919 izdal uredbo o popisu, sekvestraciji in likvidaciji premoženja. Ta odredba se je opirala na dva srbska zakona iz let 1915 in 1916. Vendar se je ta odredba različno izvajala; v Sloveniji manj,

⁶ Ibidem.

strožje in hitreje drugod, zlasti v Vojvodini. Pri nas so se sicer sekvestri hitro postavili, toda s popisom je šlo počasi in le malo avstrijskega premoženja je bilo v resnici prevzetega. Izvedena je bila le navidezna nacionalizacija. Podjetniki so imeli dovolj časa, da so spremenili svoje državljanstvo, sprejeli jugoslovanskega, ali pa družbo »nacionalizirali«, kar je pomenilo narediti jugoslovansko večino v upravnem svetu, izročitev ustreznega števila delnic tem članom in za 3 leta deponirati 75 % delnic pri domačem, to je pri jugoslovanskem denarnem zavodu. V Sloveniji je bilo v začetku nekoliko drugače. Narodna vlada SHS v Ljubljani je že 30. decembra 1918 postavila pod državno nadzorstvo vsako tuje podjetje. Trgovske, industrijske in denarne družbe s sedeži v tujini, ki so poslovale na slovenskem ozemlju, so morale svoja predstavništva postaviti sem, tiste pa, ki so obratovale samo na našem ozemlju, pa prenesti svoj sedež v Slovenijo. Postavljeni so bili sicer nadzorniki pri vseh tujih podjetjih, vendar pravega učinka ni bilo. Centralna vlada je leta 1922 to uredbo razveljavila.⁷

Avstrijski kapital se je angažiral v jugoslovanski industriji tako kot večina tujega kapitala prek denarnih zavodov, delniških družb in podjetnikov kot posameznikov direktno ali prek jugoslovanskih denarnih zavodov, ki so financirali razvoj industrije. Angažiral se je z udeležbo v osnovni glavnici in s krediti. Količine in vseh oblik tega kapitala v tem prispevku ni možno dati, pač pa bomo navedli samo nekaj značilnih primerov. Oesterreichische Creditanstalt in Wienerbankverein sta bila najpomembnejša denarna zavoda, ki sta v jugoslovansko industrijo plasirala kapital predvsem prek jugoslovanskih denarnih zavodov in z direktno udeležbo v industrijskih podjetjih. Ti dve banki sta bili tudi posrednika za plasiranje tujega kapitala, predvsem zahodnoevropskega, na vzhodno tržišče.

Glavna in neposredna udeležba Creditanstalta v Jugoslaviji je šla prek Jugoslovanske združene banke in prek Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Sloveniji. Wienerbankverein je imela svoje podružnice v Zagrebu in Beogradu še pred vojno. Prav tako je že prej sodelovala v Deželni banki za Bosno in Hercegovino. Po nastanku stare Jugoslavije je svoje jugoslovanske podružnice preosnovala v združeni (afiliirani) denarni zavod Opšte jugoslovensko bankarsko društvo a. d. Ob preosnovanju podružnic v samostojno delniško družbo so se kot delničarji pojavili tudi drugi tujci, predvsem Belgijci; pozneje se je pri tej banki pomembneje pojavil nemški kapital. Leta 1934 se je Creditanstalt združil z Wienerbankvereinom.⁸

Kreditni zavod za trgovino in industrijo je nastal iz ljubljanske podružnice Creditanstalta. Leta 1920 je bila podružnica pretvorjena v samostojni denarni zavod, a je 90 % delnic ostalo v rokah Creditanstalta. Ne samo da je Creditanstalt imel večino delnic, dajal je tudi skoraj ves kapital, ki ga je imel Kreditni zavod v Ljubljani. Največji del sredstev, s katerimi je razpo-

⁷ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, leto I, št. 95, str. 321, naredba osrednje vlade z dne 30. aprila 1919, Popis, sekvester in likvidacija imovine neprijateljskih podanikov; dr. Rudolf Marn, Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij, Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 368—369.

⁸ Vladimir V. Rosenberg i Jovan Lj. Kostić, Ko financira jugoslovensku privredu — država — banke — inostrani i domaći kapital u službi privrede. Beograd 1940, str. 29 sl.

lagal, ni dobival iz vlog ali od domačih podjetij in komitentov, pač pa od Creditanstalta, oziroma od njegovih zvez, v prvi vrsti od amsterdamske banke. Tuji kapital je bil v tem zavodu zelo angažiran tako z udeležbo v osnovni glavnici, kot pri dodeljevanju kreditov. Zato je imel kljub majhni osnovni glavnici (12,5 milijona dinarjev) v slovenskem gospodarstvu zelo pomembno vlogo. Ko je sredi maja 1929 prišlo do pretresa (težav) Creditanstalta, je postalo pereče vprašanje obstoja vseh njegovih afiliacij, ki jih je podpiral v Jugoslaviji (angažiran je bil še pri Obrtni in trgovski banki v Novem Sadu in pri jugoslovanski združeni banki). Za sanacijo in prevzem Kreditnega zavoda v Ljubljani se je osnoval konzorcij Hranilnice Dravske banovine in Mestne hranilnice ljubljanske ob finančni udeležbi industijalca Augusta Westena iz Celja, ki je prevzel vse delnice Kreditnega zavoda. Vendar težišče problema ni bilo v prevzemu večinskega paketa delnic, pač pa v posojilih. Nacionalizacija Kreditnega zavoda je implicirala tudi zamenjavo posojil, ker se Creditanstalt po prodaji delnic ni več zanimal za ljubljanski zavod. Ker se je Creditanstalt nahajal v velikih finančnih težavah, je bilo treba vrniti tudi vsa posojila. Z nacionalizacijo (osamosvojitvijo) Kreditnega zavoda je bilo treba prevzeti za 12,5 milijona delnic in za 300 milijonov deviznih dinarjev kreditov, ki jih je dal Creditanstalt, oziroma za katere je posredoval in prevzel garancijo zanj. Nova uprava Kreditnega zavoda je morala takoj vrniti svojim prejšnjim tujim poslovnim partnerjem ogromne zneske posojenih sredstev. To je bil velik finančni napor, ki je bil izveden tik pred veliko denarno krizo. Pri tej finančni operaciji smo se pomudili nekoliko bolj, ker ilustrira zapletenost proučevanja tujega kapitala.

Direktna udeležba tujega kapitala je bila prek afiliacij. Afiliacij avstrijskih matičnih podjetij v Jugoslaviji je bilo 16, in sicer v kemični industriji, elektrotehnični, strojni, tekstilni, v industriji gume, v transportni dejavnosti, trgovini, v denarnem zavodu in zavarovalnici.

Pomembna udeležba avstrijskega kapitala je bila v lesni industriji, zlasti v Bosni in Slavoniji. Večino lesne industrije v Bosni je z leti prevzela država in podjetja združevala v okviru državnega podjetja Šipad. V železarski in strojni industriji je del avstrijskega kapitala po sekvestru prišlo v državne roke, del ga je prišlo v domače roke po zlomu Creditanstalta. Še vedno pa je bil prisoten v več manjših podjetjih. Udeležen je bil pri dveh elektrarnah manjšega obsega.⁹ Avstrijski kapital je bil pomemben v razvoju tekstilne industrije v Jugoslaviji, ki jo je največ financiral tuj kapital, saj je bilo domačega malo, komaj eno tretjino vsega investiranega v to industrijo, in še ta je bil razdrobljen, pomembnejši je bil le v Srbiji. V starih tekstilnih podjetjih je ostal prevladujoč kapital avstrijski še tudi po »nacionalizaciji«. Avstrijski kapital je bil po velikosti in pomembnosti takoj za češkoslovaškim. V Sloveniji je sicer samostojno manj nastopal. Mariborska tovarna svile je bila do leta 1930 podružnica avstrijskega konzerna Bujatti, tudi nekaj manjših podjetnikov je preselilo svoje tovarne iz Avstrije, predvsem pa je avstrijski kapital nastopal v sodelovanju s češkoslovaškim in zelo pogosto z jugoslovanskim (Avgust Ehrlich, Maribor; Thoma Karl & Co., Maribor; Hugo Stern & Co., Maribor; Mariborska tekstilna tovarna; Zelenka & Co., Maribor; Hutter in

⁹ Ibidem str. 85—88.

drug, Maribor). Na Hrvaškem je bila najpomembnejša udeležba avstrijskega kapitala v podjetju Tvorница za pamučnu industriju, d. d. Zagreb, ki je bila podružnica dunajskega koncerna Herman Pollak in sinovi. Predvsem pa se je avstrijski kapital angažiral v raznih oblikah z bančnim kapitalom dunajskega Creditanstalta, tako na primer pri firmi Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner d. d.¹⁰

Vzporeden pojav udeležbe tujega kapitala je bilo tudi zaposlovanje tujih strokovnjakov in vodilnih delavcev. Večinoma so bili to direktorji, člani upravnega ali nadzornega odbora, ki so sodelovali pri vodenju podjetij in bili zaupniki tujega kapitala, ali pa so bili podjetniki sami, ali tehnični strokovnjaki in mojstri.

V Jugoslaviji je bilo po štetju 1921. leta 103 898 tujcev, do leta 1931 se je to število povečalo na 140 766. V Sloveniji je bilo 17 146 tujcev, od tega je bilo 4853 Avstrijcev. Največ tujcev je bilo na Hrvaškem, v Sloveniji, Vojvodini in Beogradu. Predvsem so bili v mestih. Največ jih je zaposlovala tekstilna, strojna, kemična in gradbena industrija. Pretežno število tujcev je spadalo v skupino nameščencev, kjer so bili zaposleni kot inženirji, tehnični in specialni delavci. Mnogi so imeli vodilne položaje ravnateljev, obratovodij, mojstrov.¹¹

Po statistiki industrije iz leta 1933 je bilo v jugoslovanski industriji zaposlenih 2956 Avstrijcev, 907 pa je bilo podjetnikov ali samostojnih trgovcev in obrtnikov avstrijskega državljanstva v Jugoslaviji. Polovica vseh je bila v Sloveniji, od ostale polovice pa velika večina v Hrvaški.¹²

Tuj kapital in vodilno osebje iz tehnično-proizvodnega ter organizacijskega vidika ni imel negativnih posledic za razvoj industrije v Jugoslaviji.

France Kutel:

DAS ÖSTERREICHISCHE KAPITAL IN DER INDUSTRIE JUGOSLAWIENS BIS 1938

Zusammenfassung

Die Betrachtung des österreichischen Kapitals in Jugoslawien ist von zwei Standpunkten interessant, und zwar als Kapital, das in der alten Industrie investiert war, und als Kapital, das an der Entwicklung der neuen Industrie vom Jahr 1918 bis zum Jahr 1938 beteiligt war. Vom Auslandskapital fiel dem französischen und englischen die grösste Bedeutung zu, österreichisches, tchechoslowakisches und ungarisches sind jedoch erst nach 1918 zum Auslandskapital geworden, ausser selbstverständlich in Serbien und Montenegro, wo es jedoch bei der industriellen Entwicklung keine grössere Rolle gespielt hat.

Das österreichische Kapital und die Führungskräfte hatten vom technisch-produktionsmässigen und Organisationsstandpunkt gesehen, keine negativen Folgen für die Entwicklung der Industrie in Jugoslawien.

¹⁰ France Kresal, Tekstilna industrija v Sloveniji, Ljubljana 1976, str. 151—156, Analiza kapitala, vloženega v razvoj tekstilne industrije v dobi stare Jugoslavije.

¹¹ Mira Kolar-Dimitrijević, Statistički pregled stranih radnika i članova njihovih porodica u Jugoslaviji 1933 godine. Casopis za suvremenu povjest br. III., Zagreb 1972.

¹² Ibidem; Mira Kolar-Dimitrijević, Radni slojevi Zagreba od 1918 do 1931, Zagreb 1973, str. 73—77, Udio stranaca u stanovništvu Zagreba i u zagrebačkoj privredi.